

Schneider Márta

A Berli Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum

Berlin, a hungarológia bölcsője

Két éve folyt az I. világháború, amikor a berlini egyetemen egy magyar tanár-ember rendkívüli kinevezést kapott. Gragger Róbert, volt Eötvös-kollégista, magyar-német-francia szakos fiatal tanár, aki abban az időben mindössze 29 éves volt, foglalta el a porosz egyetem frissen alapított magyar katedráját. Ki volt Gragger Róbert, ez a fiatal bölcész? Milyen társadalmi és családi környezetből indult útjára, s milyen ideákkal, eszmékkel, megvalósításra váró célokkal és megvalósíthatatlan álmokkal poggyászában érkezett Berlinbe? Próbálkozzunk meg a kérdésekre úgy választ adni, hogy kirajzolódhasson előttünk egy jeles személyiség, akinek szerepét a magyar kulturális intézetek megteremtésében, s ezen belül a hungarológia művelésének megalapozásában a mai napig meghatározónak tartjuk. A berlini magyar intézetek és intézmények történetét és működésük elemzését a lehető legtöbb rendelkezésre álló adat és tény fölhasználásával szeretnénk feldolgozni és alátámasztani, de Gragger személyisége, mint szubjektív meghatározó tényező nem kezelhető másodlagosan. Sőt, az intézetek megszervezésében és tudományos arculatuk kialakításában játszott szerepe alapvetőnek tekinthető.

Gragger Róbert

Gragger Róbert (Károly Virgil) 1887. november 5-én a felvidéki Aranyosmaróton született Gragger Károly kereskedő és Wallach Vilma, a későbbi dr. Gragger Vilma legidősebb fiaként. Az apai ágon Gratzból, az anyai ágon Würtenbergből származó családok már két generációval Gragger Róbert előtt a Felvidéken telepedtek le. Vér szerint tehát egészen német, de érzésében, érzelmeiben már magyar volt, és rendkívüli módon ezeket a magyar érzelmeket is családjából, az idegenből bevándorolt, de a magyarsághoz hamarosan asszimilálódott kereskedőcsaládból hozta. Önmagát soha nem tekintette a „bodenständig” németiséghez tartozónak. Anyai nagypapja úgy emlékszik, mint aki sovíniszta Kossuth-párti volt, s aki már „nem érzett németül”. Tökéletes német nyelvtudását, amelyet a művelt, született németek, köztük C.H. Becker is magasztalt és megszágyenítő

finomságának titulált, sem otthonról hozta, hanem a gyermekkori alapokat tökéletesítette rendkívüli szorgalommal tanulmányai során.¹

Korán, már gyermekkorában elkerült a szűkebb szülői házból. Alsó iskoláit először Kőrmöcbányán (1893-1895), majd Nyitrán (1895-1905) végezte, ahol a híres piarista gimnáziumba járt. Családi neveltetését először édesapja nővére vállalta magára, mert édesanyja, a kor polgári szokásaitól merészen eltérve, egyetemi tanulmányokat folytatott, s később, mint doktorátust szerzett fogorvos nagyrészt külföldön dolgozott. Kapcsolata fiával ennek ellenére sem szakadt meg, sőt szorosnak volt mondható. Bár szinte soha nem volt „otthon”, életének, munkásságának állomásairól, Bécsből, Kairóból, Bukarestből, s Brüsszelből is élénk levelezést folytatott fiával. Ennek bizonyítéka Graggernek az édesanyjához írt 93 levele is, amelyek 1905 és 1923 között íródtak. Ezekben életének, tanulmányainak és később tudományos terveinek apró részleteiről is beszámolt. A levelezés nyelveit változtatva németül, magyarul, de angolul is írt, hogy ezúton is gyakorolhassa az éppen akkor tanult új nyelvet.²

A piarista gimnáziumban ért szellemi hatások és a nagyírú pedagógusok készítésére dönti el, hogy egyetemi tanulmányait a szellemtudományok területére koncentrálja. A budapesti egyetemre jelentkezett, s ezzel együtt a magyar tudósképzés elit intézményének, az Eötvös-kollégiumnak is tagja lett. Talán éppen az itt eltöltött idő, az itt ért szellemi és közösségi hatások tettek Gragger formálódó személyiségére olyan döntő befolyást, amely gondolkodásmódját élete során befolyásolni tudta. Az 1905-1909 között eltöltött kollégiumi évek nemcsak szakmai vétezettséget adtak a magyar, francia és német nyelvészet területén, hanem Gragger magába szívhatta, s egészen magáévá tehetette az Eötvös-kollégium igényes tudományos szellemét. Azt a szellemet integrálta itt magába, melynek vezérlésével a tudomány és a kultúra művelésének eszközével a jövő generációjának szolgálatába állította egész életét. A kollégium olyannyira meghatározó volt életében, hogy nemcsak tudományos munkásságában követte az ott tanultakat, hanem bizonyos külsődleges okokban is továbbvitte és újra megteremtette az ott látottakat. Így például már berlini működésének idején, amikor tudományos intézetének könyvtárát építette, nemcsak jól átgondolt gyűjtőkörét és gyarapítását szervezte meg az otthoni mintára, hanem a polcok, az íróasztalok, a munkahelyek elosztása és elrendezése is az Eötvös-kollégium könyvtárára hasonlított.

Tudományos érdeklődésének irányait is a kollégiumbeli tanárok segítettek meghatározni. Nyelvészprofesszora Gombocz Zoltán, irodalomtörténet-professzora Horváth János, a kor két legkiválóbb tudós-tanára volt. Tanárai - felismerve a fia-

taleMBER érdeklődését az irodalom iránt, kiváló nyelvtudását és analitikus gondolkodásmódját - az összehasonlító irodalomtörténet területére irányították tudományos érdeklődését.

A magyar nemzeti irodalom létének bizonyítása szempontjából oly fontos összehasonlító kutatások összecsengtek Graggernek a magyar és a német kultúrához egyforma affinitással viszonyuló lényével. Még kollégiumi éve alatt kezdett bele doktori disszertációjának megírásába Beck Károly költészetéről.³ Ugyancsak a kollégium európai szellemiségének volt köszönhető, hogy a századvégre szinte feledésbe merült magyar diákok külföldjárása újra a tanulmányi munka részévé vált. A kollégium tanárai arra törekedtek, hogy a tanítványaik minden nyári szünidőben elutazhassanak valamelyik nagyhírű európai egyetemre, hogy kicsit megfürdethessék itthon szerzett ismereteiket az európai szellem tengerében. Így járt Gragger saját megtakarított pénzén és a nyári hónapokra szerzett ösztöndíjakon Münchenben, Párizsban, Halleban és Strassbourgbán. Első önálló cikke is Párizsban jelentek meg 1907-ben.⁴

Az egyetem elvégzése után egy évig a budapesti VIII. kerületi felsőreáliskolában tanárkodott, de tudásvágya és tudományos tervei arra ösztökölték, hogy ne elégedjen meg eddigi eredményeivel, ezért ösztöndíjért folyamodott, melynek segítségével még egy évet töltött a berlini egyetemen. Ez a berlini év meghatározóvá vált nemcsak tudományos érdeklődésének behatárolásában, hanem sorsdöntő volt életének későbbi alakulásában is. 1910 októberétől 1912 nyaráig először ösztöndíjasként, majd saját költségén végez el három szemesztert Erich Schmidt és Gustav Roethe tanítványaként. Tanulmányai során tudományos gondolkodása európai távlatokat kapott, s egyben magáévá tette a német irodalomtudomány akkori eredményeit, s alkalmazni kezdte azok módszereit. Az ebben az időben kialakított kapcsolatok és ismeretségek a német egyetemi és tudományos körökben sokban hozzájárultak pályájának alakulásához.

Berlinből hazatérve 1912 szeptemberében a Budapesti Pedagógium tanára lett, s már 1915-ben azt tervezte, hogy németországi tanulmányait befejezve, a berlini egyetemen magántanári képesítést szerez magyar irodalomból. A lehetőségek enél többet engedtek meg, s Gragger nem csak habilitált, de tanszéket is kapott Németországban. Az a politikai szituáció, amiben a világháború egy oldalon harcoló országai, így Németország és Magyarország már nem csak a Monarchián keresztül kerülhetett egymással kapcsolatba, segített az új típusú kontaktusok kiépítésében. Politikai akarat tükröződött annak a gondolatnak a megszületésében is, hogy a „fegyverbarátságot” mintegy megerősítendő, a magyar nyelv és történelem

művelése számára katedrát ajánljanak fel a magyar félnek a berlini egyetemen. Lényegében politikai gesztus volt ez, főleg, ha azzal is összevetjük, hogy az egyetlen ilyen típusú tanszék működését a párizsi Sorbonne-on éppen a háborúra való tekintettel szüneteltették. Még Bécsben sem volt egyetemi katedrája a magyar irodalomnak, nyelvészetnek, csak egy finnugor tanszék felállítását tervezték, de ez sem jöhetett létre a háború miatt.

Gragger berlini barátai, felismerve a politikai helyzetben kínálkozó lehetőséget, a magántanári habilitációt egy magyar tanszék felállítására tett javaslattal bővítették. Az egyetemen Johannes Bolte etnográfus és Max Roediger egyetemi tanárok vették pártfogásukba az ügyet. Ennek nyomán 1916 márciusában a porosz képviselőház azt az indítványt tette, hogy a kormány a berlini egyetemen mielőbb létesítsen egy tanszéket a magyar nyelv és történelem számára. Az említett egyetemi tanárok pedig már a kormánynak tettek javaslatot a kinevezendő személyre, jegyzékben ismertették a tervezett tanszék tudományos működésének lehetőségét, és bemutatták Gragger addigi szakmai tevékenységét.⁵

A javaslatot politikai és tudományos körökben egyaránt tetszéssel fogadták, s Gragger 1916 augusztusában megkapta rendkívüli tanári kinevezését, s egyúttal megkezdhette újonnan alapított tanszékének kiépítését is. Időközben - Gragger személyének és szakterületének megfelelően - a tanszék profilját módosítani kellett. Mivel nem találtak alkalmas tanárt a magyar nyelv és történelem oktatása számára, Gragger azonban olyan jó megoldásnak ígérkezett, hogy végül a képviselőház által is elfogadottan egy magyar nyelvészet és irodalom tanszék létesítésében állapodtak meg. Az alapító szándéktól való ilyen irányú eltérés a későbbi tevékenység során igen kedvezőnek bizonyult, mert egységesebb szakterületen, koncentráltabb tudományos munkát eredményezett.

A Berlini Egyetem Magyar Intézete

1916. augusztus 19-én a Behrenstrasse 70. két kis helyiségében hivatalosan is megnyílt a magyar szeminárium, amely 1917 tavaszán már 84 nyelvtanfolyami hallgatóról számol be.

Gragger láthatóan hatalmas lendülettel látott munkához, s alig telt bele egy év, a szeminárium tudományos intézetté fejlődött, s megalakult a Berlini Egyetem Magyar Intézete. A kiszélesedett tevékenységet tükrözte az intézet munkaprogramja is, melyben az akkor még teljes Magyarországra vonatkozó történelmi, jogi

és államigazgatási, népgazdasági és országismereti, néprajzi és művészeti területek tudományos művelése volt tervezve.

Tudományos színvonalát és nem kevésbé társadalmi presztízsét emelendő, Gragger a kor divatos eszközével igen tehetségesen élt. A Berlieni Magyar Intézet Barátainak Egyesülete *Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin* néven a különféle szaktudományok jeles képviselőiből álló, több nemzetet képviselő tudományos tanácsot, s a gazdag pártfogók taggá választásával társadalmi testületet hívott létre. Az intézet működése során, s a berlini tudományos vállalkozások sikerén láthatjuk, hogy milyen nagyszerűen tudott Gragger ezzel a „disz-testülettel” bánni, s milyen nagy hasznára vált ez neki és egyben a magyar kultúra ügyének Németországban.

Carl Heinrich Becker és Gragger Róbert

Hogyan jöhetett létre ilyen viharos gyorsasággal, rendkívül fiatal vezetővel egy komoly egyetemi intézet? Több kellett ehhez, mint Gragger tudása, felkészültsége, s lelkes szervezői tehetsége. A Berlieni Egyetem, de magasabb szinten a német kultúrpolitika fogadókészségére volt szükség, s mint minden nagy tethöz, ehhez is nagy személyiségek szükségeltettek. A porosz Carl Heinrich Becker volt az a tudós kultúrpolitikus, akinek szellemi ideáljában megfogalmazódott, hogy a németiséget ki kell szakítani saját kultúrköre mindenekfeletti kizárólagosságának tudatából. Az ő gondolata volt az, hogy a jövőbeli boldogulás fő eszköze az európai nemzetek, különféle népek egyetemes szellemi életének tudományos alapokon való tanulmányozása lehet.

Becker 1916-ban az egyetemi ügyosztály személyügyi referense volt, s mikor a porosz nemzetgyűlés nem annyira kulturális, mint inkább politikai szempontokból kiindulva, elhatározta a magyar tanszék alapítását, rá hárult a feladat, hogy az egyetem jelöltjével együtt, tehát a szintén pályájának kezdetén álló Graggerrel gondoskodjon a tanszék, majd később az intézet munkatársairól, a munkafeltételek kialakításáról. Becker gyorsan emelkedett a politikai ranglétrán, így 1918-tól már mint helyettes államtitkár, 1921-től pedig mint porosz kultuszminiszter tudta elképzeléseit megvalósítani.

A porosz kultuszminiszter népművelési és általános kultúrpolitikai felfogásának megszilárdulásához, a munkája során követendő cél kitűzéséhez nagyban hozzájárult a vesztes háború. Ez Beckert ahhoz a felismeréshez vezette, hogy igen nagy szüksége van nemcsak Németországnak, de minden hatalmában és önnön

nagyságában eltelt nemzetnek arra, hogy sokkal jobban megismerje közeli és távoli szomszédainak kultúráját, szellemiségét, történelmi fejlődését és a jelenkor gazdasági életét. A tervezett modern „Auslandstudien” első megvalósult intézményévé vált a Berliini Egyetem Magyar Intézete. A beckeri gondolat igazán Gragger által valósult meg. Szervezőképességével, fantasztikus munkabíráásával, a német és magyar kulturális érintkezések megszállott kutatásával a gyakorlatba ültette át azt, amit Becker hivatalában elképzelt.

Arra is választ próbálunk adni, hogy miért éppen a Magyar Intézet jött létre. A történelemben jelentkező véletlenek mellett a történelem szereplőinek személyiségéből törvényszerűen következő okokat is megállapíthatjuk. Az okok között szerepel Becker magyarbarátsága. Az általános nézetekkel szemben nem Graggertől datálódik, bár az érdeklődése elmélyülésében rendkívüli szerepet játszott a kettőjük között mindinkább erősödő barátság, melynek kibontakozását Gragger levelezésében is nyomon követhetjük.⁶ Kapcsolatuk rendkívül mély volt, s nemcsak emberi tulajdonságaik voltak egymás számára megnyerőek, hanem gondolati partnerre is találtak egymásban. Nem volt ritkaság, hogy a fiatal magyar tudós Becker otthonában vagy vidéki házában töltötte a hétvégéket, s a miniszter beszédeinek, publikációinak vagy éppen külföldi konferenciákon való felszólalásainak megírásában segédkezett. Gragger ott volt minden fontos tudományos előadásán, elkísérte utazásaira, vagy éppen megszervezte azokat, mint például első magyarországi látogatását. Kapcsolatukat Gragger tragikus halála szakította meg. Becker mély fájdalommal és az őt ért veszteség nagyságának tudatában írt emlékbeszédében fogalmazta meg azt, hogy Gragger szerepe nemcsak a baráti kapcsolatban pótolhatatlan, hanem munkatársát is gyászolja a fiatal tudósban, aki „szürke eminenciásként” dolgozott mellette, s nem egy kultúrpolitikai gondolatot köszönhetett barátja tisztánlátásának.

Becker érdeklődését Magyarország iránt orientalista tudósként élte meg először, amiben jelentős szerepet játszott tanárának, Goldzicher Ignácnak, a kor világhíres orientalistájának személyisége is. Azt, hogy Becker számára nemcsak Graggerhez fűződő baráti kapcsolata jelentette a magyarsághoz, a magyar kultúrához való őszinte ragaszkodást, bizonyítja, hogy barátja halála után is töretlen lendülettel és régi ideáljainak megfelelően támogatta az intézetet, s később a Collegium Hungaricumot s igen aktív szerepet játszott a két ország egyéb kulturális kapcsolatainak kialakításában is.

A Berliini Egyetem Magyar Intézetének hőskora 1917 októberétől 1920 áprilisáig

Az 1917 őszen már Magyar Intézetként szereplő szeminárium Gragger keze alatt rohamosan fejlődni kezdett. Azoknak az alapintézményeknek a keretei kezdtek kibontakozni ebben a hőskorban, amelyek az évek során tudományos rangot biztosítanak majd az itt folyó tevékenységnek. Az egyik ilyen alapintézménnyé a könyvtár vált, melynek alapjait Gragger saját ezer kötetes könyvtárával vetette meg. A könyvtár fejlesztését rendkívül tervszerűen végezték. Sokat vásároltak, és értékes anyagokhoz jutottak Gragger jó kapcsolatainak keresztül, aki ingyen könyvadományokat szerzett a berlini Staatsbibliothektól, s a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából. A könyvvállomány büszkesége a hallei magyar diákok értékes különgyűjteménye volt, melynek megszerzése szintén Gragger képességeit dicséri. A könyvtár gyűjtőköre Magyarországon, illetve a Duna-medencében élő népek nyelvét, irodalmát, történelmét foglalta magában, s ezen túl a jogi, közgazdasági és államigazgatási területre is kiterjedt. A könyvtár egyik legnagyobb érdeme a rendkívül gazdag napilap és folyóirat gyűjteménye volt, melyben a magyar nyelvű folyóiratok majdnem teljességét megtalálhatjuk. A monarchia fölbomlása után is arra törekedtek, hogy az utódállamokban megjelenő időszaki sajtótermékeket hiánytalanul gyűjtsék. (A könyvtár állományának nagyságáról ellentmondó adatok vannak, de biztosra vehető, hogy Gragger halálakor kb. 23000 kötet, 120 folyóirat és 15 napilap tartozott hozzá.)

Fellendült a magyar nyelv tanítása is, s ehhez mérten szaporodtak az Intézet hivatalos vagy tiszteletbeli munkatársai is. 1918-ban már egy lektorral és egy asszisztenssel dolgozhatott Gragger. Koszó János 1918-tól 1922-ig volt lektor a berlini egyetemen, s előadásait, nyelvkurzusait nemcsak a filozófiai és jogi fakultás hallgatói hallgathatták, hanem a technikai és kereskedelmi főiskola diákjai, sőt a gazdasági vállalkozások alkalmazottai is.⁷

A hivatalos nyelvi kurzusokon kívül tudományos előadásokat tartottak, cikkeket, ismertetőket írtak a magyar kultúra kérdéseiről, sőt tudományos kiadványok sorozatát és folyóiratot is terveztek kiadni. Ezek közül először az Ungarische Bibliothek könyvsorozat indult meg Gragger szerkesztésében, melynek harmadik egységként 3+1 kötetben a Bibliographia Hungariae-t tervezte megjelentetni, s amelynek csak első két kötete kiadását érte meg, s a nagy bibliográfiai vállalkozás előszavát tudta megírni. A bibliográfia egybefoglalja a Magyarországra vonatkozó nem magyar nyelvű irodalmat 1861-től 1921-ig.

Gragger menedzseri képességét bizonyítják nagyszerű ötletei, melyekkel az intézetek társadalmi háttérét, s egyúttal anyagi alapjait vetette meg. Már az Intézet megalakításának pillanatában létrehívta a Berliini Egyetem Magyar Intézetének Baráti Társaságát, melynek védnökségére a két ország kultuszminiszterét kérte föl. Ennek a társaságnak a feladataként a két ország kulturális kapcsolatainak erősítését jelölte meg, de mindezt az Intézet tevékenységének támogatásán keresztül.⁸

A társaságba időről-időre meghívta a legjelentősebb nagyiparosokat és tőkéseket egy kis „kandalló melletti teára” (Tee am Kamin), ahol Carl Heinrich Becker, a későbbi kultuszminiszter társaságában kellemesen elbeszélgettek, s végül a társaság soron következő magyar témájú előadását is meghallgatták. A társaság tagjai tagsági díjat fizettek, rendes, pártoló vagy tiszteletbeli tagságtól függően 500-10000 márkáig, de a társaság estélyeire vagy báljaira meghívott vendégek is rendszeresen hozzájárultak kisebb-nagyobb adományokkal az Intézet költségeihez. Az igazgatótanácsban a porosz és magyar kultuskormányzat érintett miniszterei, az MTA elöljárója és a Friedrich-Wilhelm Egyetem egyetemi tanácsosa képviselte a magas kormányzati és tudományos köröket, az intézet igazgatója és a tagságból kiválasztott 14 igazgatósági tag jelentette az egész grémiumot. A közülük választott tudományos tanács tiszte az intézet gyakorlati munkájának elősegítése és a tudományos eredmények nyilvánosságra hozásának megteremtése volt. A társaság évente egy alkalommal Berlinben tartotta közgyűlését, mely jelentős társadalmi eseményszámba ment. Itt adták át a pártoló tagoknak és az arra érdemesített nagyságoknak a társaság Budapesten készített érméjét és oklevelét.

Az intézet társadalmi bázisát tehát a Gesellschafttal teremtette meg Gragger, s néhány év leforgása alatt ez a társaság egyben annak rangját is meghatározta Berlin egyetemi köreiben. Azonban nemcsak a társadalmi háttér szélesedett a Magyar Intézet körül, hanem fiatal kutatók, tudósok egyre nagyobb számban kötődtek valamilyen formában hozzá. Az új emberek új témaköröket és tudományos kutatási terveket, új irányokat hoztak az intézetbe, s Gragger előtt világossá vált, hogy tágitania kell érdekeltségi körét, ha meg akar felelni a kor egyetemi intézetei színvonalának. Pusztán a magyar nyelv tanítása, az irodalomtörténet és a magyar nyelvészet nem elegendő kutatási terület egy tudományos műhely számára, szélesíteni kell az érdeklődési kört, így nagyobb szeletet lehet kihalászni a kutatók számára.

Berlinben viszonylag hamar átlátták, hogy a háború a nagy birodalmak összezúzásával párhuzamosan Európa kis népei számára az önállóság, a függet-

lenség lehetőségét jelentette. Ez a függetlenség pedig meghozta az addig ismeretlenségben élő kis urali és török népeknek az önálló kulturális és nyelvi fejlődés lehetőségét. A továbblépés végre adott volt, a rokon népek nyelvei felé fordultak, s hamarosan a intézet kereteibe vonták a finn lektorátust és az ural-altajisztikát. Ezzel a lépéssel Gragger egyrészt kitágította intézete határait, felismerve egyúttal azt, hogy az Európában akkor éledező kis nyelvek tudományát így csokorba összefogva már megfelelő súlyú tudományterületté változtathatja. Míg egyenként alig ismert és érdekes tudományterület a finnugrisztika, ural-altajisztika vagy a turkológia, így már együtt nagyobb létszámú diáknak kelthette föl érdeklődését.

A Marienstrassétól a Dorotheenstrasse 6-ig (1920. ápr. - 1926. febr.)

A kis népek nyelvészetével is megnövelt intézet alaposan kinőtte a marienstrassei kis szobákat. Remek kapcsolatait, nagyszerű szervezőképességét felhasználva sikerült Graggernek elérnie, hogy 1920 áprilisában közvetlenül az egyetem mellett bocsássonak rendelkezésére a korábbinál jóval nagyobb területet. A Dorotheenstrasse 2-ben már az első emeleten levő 16 helyiség állt az intézet rendelkezésére. Ez a költözködés, a korábbinál lényegesen jobb körülmények új lendületet adtak Graggernek a tudományos elképzelései megvalósításához. Rengeget utazott, egyetemi előadásokat tartott Drezdában, Észtországban, Münchenben, amelyekben a balladáról, a magyar népköltészetéről s a német kultúrára gyakorolt hatásáról beszélt. Intézeti munkájának és egyben egyetemi oktatói tevékenységének elismerését jelentette 1921-ben a nyilvános rendes tanárrá való kinevezése. És ugyanebben az évben kezdett hozzá egyik legnagyobb és hatásában máig is élő vállalkozásához, az Ungarische Jahrbücher szerkesztéséhez. Az intézet munkálkodása során felgyülemlett tudományos eredmények és tapasztalatok megszilárdították Graggernek azt a hitét, hogy ezeknek tudományos nyilvánosságot kell adni, mégpedig német nyelven, hogy esélyük legyen bekerülni az európai tudományos közgondolkodásba. Természetesen az Ungarische Jahrbücher sem maradhatott az „ungarológia” keretei között, s publikációi a magyar, az itthon alig ismert finnugor nyelvészet és kultúra történeti témáit ölelték fel. Gragger ragyogó szerkesztői tehetségét bizonyítja a jól átgondolt publikációs munka mellett a megfelelő anyagi alapok folyamatos biztosítása, mely Gragger kitűnő személyes kapcsolatai nélkül Budapest és Berlin vezető kultúrköréiben nem lett volna lehetséges.

Az első kötet 1921-ben jelent meg, melynek beköszöntőjében, az „Unser Arbeitsplan”-ban Gragger saját tudományos hitvallását írta meg.⁹ Az itt megfogalmazottakban nem az a legfontosabb, hogy a magyar kultúra értékeinek a német tudományos közvéleménnyel való megismertetését tűzi ki egyik célul, hanem az a tágabb összefüggés, amiben elhelyezi a magyar - tágabb értelemben minden nép - autonóm kultúráját. Kicsit patetikus megfogalmazásban: „...amikor a népek egymás számára való ismeretlensége növekvő bizalmatlanságot és szándékos félreértést eredményezett, s amikor a bekövetkező vész fő oka a felfuvalkodottság és mások lebecsülése volt, akkor a felelősségtudattal rendelkező embereknek most az a kötelessége, hogy a népekről és életkörülményeikről tényszerű ismereteket szerezzenek.” Ebben a szellemben indította el folyóiratát, amellyel igazi tudományos súlyt teremtett intézetének. Ez a folyóirat Gragger halála után, sőt a háború után is képes volt újra elindulni, tudósokat, nyelvészeket maga köré gyűjteni, s a Gragger által megkezdett finnugor, magyar és ural-altáji nyelvészetet igen magas színvonalon művelni¹⁰

Az Ungarische Jahrbücher lapjain látott nyilvánosságot Gragger legfontosabb tudományos tette, az „Ómagyar Mária-siralom” magyar nyelvemlék szövegének közlése.¹¹ A szöveg első felfedezése ugyan nem Gragger érdeme, s a közzétételt is más nyelvész szakember segítségével valósította meg, de a nyelvemlék jelentőségét ő ismerte föl, s rengeteget fáradozott annak kiadásán. A szöveg felfedezése ugyanis Georg Leidinger német egyetemi tanár érdeme volt, s Gragger figyelmét is egy másik német professzor, Franz Babinger hívta fel rá. Gragger jelzésére küldték ki Berlinbe Jakubovich Emilt a nyelvemlék tüzetesebb átvizsgálására. A közlést azonban Gragger végezte el egy időben három helyen is, az Ungarische Jahrbücher III. kötetében, az Ungarische Bibliothek 7. kötetében és a Magyar Nyelv című folyóiratban.

Zseniális szerkesztői ötletei közé tartozik a Bücherschau rovat megindítása az Ungarische Jahrbücherben, s még inkább a rovat munkájának megszervezése. Ezeken a lapokon ugyanis recenziókat közöltek a legfrissebb történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti irodalom köréből német nyelven. A rövid, frappáns és gyors átfutással megjelenő recenziók a folyóirat naprakészségét, a munkatársak korszerű ismereteit mutatták. Másik, nem elhanyagolható eredménye volt a könyvszemlének az, hogy a recenzióra megszerzett könyvpéldányok jelentősebb anyagi ráfordítás nélkül „magától” növelték a könyvtár állományát, s a kis ismereteket pedig 1924-től kezdve rendszeresen a berlini magyar kollégisták, a Collegium Hungaricum tagjai írták. Ezzel Gragger nemcsak bevonta őket az inté-

zet és a tudományos munka körébe - kis zsebpénzt is juttatva részükre -, hanem kitágította a Bücherschauban megjelenő tudományos munkák témakörét is, hiszen a kollégisták majd minden tudományzapot képviseltek, az orvostudománytól a műszaki tudományokig.

A kiadó tevékenységét dicséri két nagyvállalkozása, az Ungarische Bibliothek¹² sorozat és a Bibliographie Hungariae 3. kötete.

Tulajdonképen az Ungarische Bibliothek első sorozatából nőtt ki az Ungarische Jahrbücher gondolata és megvalósítása is. Walter de Gruytert, a kor egyik legjobb tudományos kiadóját sikerült megnyerni az ügynek. A sorozat tematikája az volt, hogy a megjelent könyveken keresztül a német-magyar történelmi kapcsolatok, kulturális egymásra hatások körét és jelentőségét mutassák be, természetesen német nyelven. A történelmi és nyelvészeti munkák között jelent meg pl. Szinnyei József: Die Herkunft der Ungarn ihre Sprache und Urkultur, Tagányi Károly: Lebende Rechtsgewonheiten und ihre Sammlung, Thienemann Tivadar: Die Deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache, Schünemann Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert című műve. Ebben a sorozatban tette közzé Gragger saját kutatásainak eredményét is, a már említett „Ómagyar Mária-siralom” szövegét, a „Deutsche Handschriften in Ungarischen Bibliotheken” és a „Die Ungarische Königskrone” című tanulmányát is. Az első sorozat kötetei között utolsóként Bartók Béla meghatározó írását jelentette meg a magyar népdalról. Ez a német nyelvű megjelenés a továbbiakban nagy visszhangot váltott ki, s az egyik legjobb kiadói választásának tűnt.

A második sorozat tematikája az akkori Magyarország politikai, kulturális berendezkedését volt hivatva bemutatni. Ezt szolgálták Almási Antal: Ungarisches Privatrecht, Nyulász János: Staatverträge zur Pregelung von Steuer und Gebührenfangen, Magyary Zoltán: Das Ungarische Budgetrecht és Klebelsberg Kunó: Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege. A vállalkozás legjelentősebb, s talán legtöbb tudományos haszonnal kecsegtető sorozata a Bibliographia Hungariae. A Magyarországról 1861-1921 között megjelent idegennyelvű művek bibliográfiája történelmi, földrajzi és nyelvészeti művekre és folyóiratok bibliográfiájára tagolódik.

Nagy kiadói vállalkozásai közé tartozott volna a magyar Real-lexikon terve, mely sajnos korai halála miatt meghiúsult. Már 1923-ban Magyary Zoltánhoz intézett levelében találhatunk utalást a tervre.¹³ A nagyszabású vállalkozást Hoops German-, Schröder Indogermán Reallexikonja mintájára tervezte. Ez az enciklopedikus igényű, nagy összefoglaló mű a sajátos magyar népi és nemzeti

kultúra gyökereit tárta föl, a címszavak betűrendjében, elsősorban a magyar nyelv-, irodalom-, néprajz- és kultúrtörténet jelenségein keresztül. Ez a munkálkodás el is kezdődött, Gragger komoly terveket készített, kijelölte, felkérte a szerzőket. 1924. decemberében pedig így számol be a készülő műről: „A Reallexikon der Ungarischen Kultur előmunkálatai már annyira vannak, hogy januárban a nomenklaturát szétküldhetem. A szedést pedig mához egy évre úgy megkezdhetjük, hogy 1926 januárjában a nagy mű első füzeté kijöhessen a nyomdából.”¹⁴Sorozatos betegségei, elhúzódó szanatóriumi kezelése, majd a Collegium Hungaricum épülete körüli bonyodalmak azonban késleltették a mű összeállítását, halálával pedig teljesen megszakadt a munka.

Gragger nagy, gyűjteményes kultúrtörténetének kiadása nem valósulhatott meg, mert az egész hatalmas vállalkozást személyes varázsa, eltökéltsége és szervezői zsenije tartotta össze.

Nem sikerült a tervezett formában az „Altungarische Erzählungen” című művet sem az eredeti elgondolása szerint kiadnia. A tervében egy terjedelmes, rendkívül alapos, négykötetes, gazdagon illusztrált mű szerepelt, mely az intézet „legfényesebb kiadványa” lett volna, összegyűjtve és bemutatva a magyarság krónikáit, regéit a XVIII. századig. A reprezentatív kiadvány feladata - saját szavai szerint - a következő lett volna: „Mutassuk be a művelt és a civilizáció élén haladó Nyugatnak, hogy mit produkáltak a középkorban a barbár magyarok.”¹⁵

Nem sikerült a Malonyai-féle Magyar Néprajzot sem egy kötetben, a tervezett sok szép táblával összefoglalni, pedig a Bartók-kötet után nagyon kívánczolt volna a tárgyi néprajz tudományos igényű német nyelvű összefoglalása. Halála után jelenhettek meg az ómagyar elbeszélések, az Altungarische Erzählungen, amelyek válogatott szövegek voltak német fordításban, s csak részben feleltek meg az eredeti elképzelésnek.

Az intézet munkájának kiteljesedése - „Ungarológia”

Gragger enciklopédikus hajlamát mutatták a kifogyhatatlan kiadványtervek. Nagyra törő, az alapoktól építkező, a tudományt és a magyar kultúra propagandáját egyszerre szolgáló kiadói tervei korai halála miatt nem valósulhattak meg, illetve csak később, mások által készíthetők el. Nagyon jól látta Berlinből, hogy milyen problémákkal küszködik a magyar tudományos élet. A világ akkori kulturális központjában, a Weimari Köztársaság Berlinjében, ahová összegyűltek a művészet és a tudomány nagyjai, ahol a pezsgő, élénk szellemi életben való szereplés

a társadalmi érintkezés elengedhetetlen formája volt, a magyar tudomány eredményei észrevétlenek maradtak, a kultúra valódi értékei szerényen megbújtak a sztereotípiák mögött. Nem létezett ugyanis az az élő közvetítő csatorna és eszközrendszer, amellyel a nyelvi elszigeteltségből ki lehetett volna lépni, s az európai kulturális érdeklődést megfelelően ránk irányítani. Gragger egész berlini működése alatt ennek érdekében tevékenykedett. Építette az utat Bartóknak, Malonyainak, a magyar történettudománynak, a magyar ifjú tudós- vagy tanárgenerációnak Európába. Közben látta, hogy mennyire elhanyagoljuk a nemzetközi porondra lépés lehetőségét. „A magyar tudomány nem ad hírt magáról” - írja egyik levelében Magyarynak, „Nem jár kongresszusra, nem ír, nem fordít tudományos műveket a nagy világnyelvekre. Bezzeg az oláhok, csehek - írja - minden apró, piszlicsáre ügyet publikálnak!”¹⁶ Hajtja hát a kiadványok ügyét, pénzt kér a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, pénzt szerez a Gesellschafttól, s minden módon igyekszik megteremteni a feltételeket az értékek publikálására. Jó partnereket talál e munkához Berlinben munkatársai között, s támogatót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, barátja, Magyary Zoltán személyében. „Mint tudod, igen sok forró vas van most az üllőn, amit ütni kell, s kár volna akármelyikért is, ha engednénk kihűlni. A Bibliographia Hungariae III. kötete, a magyar-német nagyszótár, a Magyar Reallexikon mind olyan feladatok, amelyeknek megoldása régi adóssága a magyar tudománynak.”¹⁷ Folyamatosan írta pénzt kérő leveleit, a kiadványok költségvetését alátámasztotta Magyarynak, így például 1920-ban a fent említett kiadványokra 18000 márkát kért. Magyary és Klebelsberg igazán nagy segítségére voltak Graggernek, mert világosan látták, hogy olyan nagy jelentőségű és nagyszabású munkát végez, amit egyetlen magyar intézet sem tett abban az időben. Gondok és feszültségek is adódtak ebből, elsősorban költségvetési téren. A Collegium Hungaricumok megteremtésével, majd az épületvásárlással olyan nagyon felduzzadt a költségvetésük, hogy adminisztratív trükkökhöz kellett folyamodni a különköltségek elfedésére. Klebelsberg olyan költségvetést kért Graggertől, amelyben külön tünteti fel a kiadványok, az intézet és a Collegium Hungaricum fenntartásának összegét. „Ezáltal elkerüljük azt, hogy a berlini kollégium annyival drágábbnak tűnjék fel a többiekénél, mint eddig” - kommentálja a kérést Magyary.¹⁸

Az egyre szélesebb tudományterületet átfogó intézeti munka és szintetizálásra törekvő kiadói hajlama, valamint közvetlen kapcsolata az intézetben tevékenykedő nyelvészekkel, az urali népek történetével foglalkozó fiatal tudósokkal, arra a gondolatra vezette Graggert, hogy meg kellene próbálni az általa

„ungarológiának” nevezett magyar filológia kereteit kiterjeszteni, s lehetne találni megfelelő kapcsolódási pontokat más népek történetéhez, nyelvtörténetéhez. 1925-ben már az a gondolat foglalkoztatja, hogy az intézet és kiadói tevékenységének részévé teszi a turán eszméjének alapos vizsgálatát és egyben tisztázását az addig rendkívül zavaros fogalomvilágnak. Így ír erről barátjának, Magyary Zoltánnak: „Az Intézet munkaprogramjába felvettem a zavaros és diszkreditált turáni kultúrának végleges tisztázását a Reallexikonban, amely a turánt fogja felölelni, vagyis: azon nagy összefüggő terület kultúráját, amely Észak- és Közép-Európától Közép-Ázsiáig terjed. Ez a kultúra nincsen primär kapcsolatban a középtengeri kultúrákkal, de előbb vagy később megragadta ez és szertecibálta: a magyarságot a római-germán kultúrkör, a finneket a skandináv, a többieket Nagy Péter cár. Ezen kultúra eredeti mivoltát tisztázni, a népek nyelvét, rokonságát, vándorlásait, államalkotásait, kulturális kapcsolatait stb. világosan körülhatárolni, lesz a feladat. Lemondok a tiszta praehistorikus, archeológiai vagy nyelvhasznító rekonstrukciókról - ezek évről-évre változnak, s csak historailag világosan megfogható akarom, ahol komoly történeti forrásaink vannak... Ez közös munkája lesz szlávisták, finnugrások, turkológusok és iránisták gárdájának. Az Intézet mai fejlett szervezetével már merhet vállalkozni erre a dóm-építésre. Remélem örülsz neki, milyen évekre szóló munkaprogramot állítottam fel, amellyel azt hiszem, az ungarológiát mintaszervé tehetjük a többi filológiák mellé, s különösen a szlávistákat megelőzzük.”¹⁹

A dómot azonban nem sikerült már felépíteni, bár a turáni népek kapcsolatait a tudománynak a későbbiek során sikerült tisztázni. Ami maradandó értéként hagyományozódott ránk elképzeléséből, az a hungarológia-ungarológia létjogosultságának eszméje, az a speciális látásmód, amellyel a hungarológiával foglalkozók meghaladják a magyar nyelvészet kutatási körét. Gragger elméleti megalapozottságot várt el a tervezett Reallexikontól, s elméleti tisztázást az intézet munkája során arról a kérdésről, hogy mi a sajátosan magyar történelmi út a „turántól” a Kárpát-medencéig, hol hagytuk rokonainkat, és hol találjuk meg kulturális kapcsolatainkat most Európában. A hungarológia vagy még inkább ungarológia a Trianon utáni önálló Magyarország identitáskeresésének fontos terméke volt, amely Gragger hipotézisében a turán felé nyitotta volna meg a kultúrtörténet új csapásait. Ez az 1925 elejére megérlelődött gondolat azokból a tapasztalatokból építkezett, amelyeket 1917-től folyamatosan szerzett meg egyetemi oktatói és intézetvezetői, valamint tudományos kiadói munkásságán keresztül. Meg kellett találnia saját működési területét, azt a relative jól elhatárolható terri-

tóriumot, melyet mint magyar tudós német egyetemen az érdektelenséget elkerülve művelhet.

Hogyan szélesedett ki a nyelvész érdeklődése az ungarológiára? Rendkívül sok tényező együttes hatása alakította végül is ki ezt a csírájában már addig is létező, de karakterisztikusan csak Gragger tevékenységében jelentkező területet. Először is a történelmi okokra hivatkozunk. Szekfű Gyula találóan jegyezte meg, hogy Európából Trianonnal üztünk ki véglegesen, és az értelmiség számára megrázóan. De Trianon készítette a magyar értelmiséget arra is, hogy keresse a visszautat úgy is, hogy történelmi identitásunkat is megtaláljuk. Tehát a hungarológia, mint a nemzeti ismereteket külön rendszerbe foglaló, több tudomány diszciplínájával operáló tudományág, igazán Trianon után vált fontossá itthon, s elsősorban külföldön.

Berlinben Gragger saját bőrén érezte, hogy kevés magyar nyelvészetet, magyar nyelvet tanítani egy egyetemi katedrán. Többről, másról is kell rendszerbe foglalni, szintetizáló képességgel beszélni. Mert a magyarság nem csupán nyelvi egység, hanem a történelem, s elsősorban a kultúrtörténet sajátos sűrűsödési pontja. Hogy ezek az alkotórészek hogyan állnak össze más minőséget alkotva, s honnan származnak - ez lehet, németesen, az ungarológia feladata. A külföldön erőteljesebben érezhető kapcsolatkeresési kényszert a kultúrák között Gragger erre érzékeny személyisége nagyon világosan érezte. A kultúrák egymásra hatása területén jelentkező egyéni érdeklődése családi indíttatásból fakadt. A német családban, magyar viszonyok között felnőtt, magyar tudósnak élő európai személyiség természetesen kereste személyes kérdéseire a hiteles válaszokat. Ehhez járult enciklopédikus hajlama, hogy a részleteket minél teljesebben összegyűjthesse, s belőlük a tudomány racionalitásának katedrálisát építhesse fel. Ez a katedrális lett volna a tervezett Reallexikon, amelyet a hungarológia érdekeltségi körébe tartozó ismeretek tárházának tervezett.

Pályája során nyomon lehet követni, hogy tágult ki a kérdések köre a magyar-német, magyar-francia irodalmi kölcsönhatásokkal, a nyelvészetben, a nyelvrokonság kérdésein keresztül a kultúrtörténet szisztematikusabb területéig. Az intézet munkaprogramjába illeszkedő kis népek nyelvtudománya, s a kor historizáló hajlama a ködös turánizmus felé vitte kutatói hajlamát, de alapvetően tisztázó szándékkal kereste a válaszokat a kor talán divatosnak tűnő kérdéseire is. Bár a turáni kultúrkör gondolatára felépítendő Reallexikon nem valósult meg, tovább élt a hungarológiai kutatás alapgondolata, és időközönként a politika széljárásának megfelelően változott - elhalt és feléledt - a hungarológia gyakorlata is.

Collegium Hungaricum Berolinese

A Klebelsberg kultúrpolitikai koncepcióját remekül megvalósító berlini Magyar Intézet és sikeres tudományos kiadói vállalkozásai sorába illeszkedett a Collegium Hungaricum létesítésének gondolata. Klebelsberg külföldi ösztöndíjas rendszerének megindítása azt a századfordulóra szinte teljesen feledésbe merült szokást intézményesítette, hogy a magyar felnövekvő tudós nemzedék külföldi egyetemeken is elmélyíthesse tudását. Az európai tapasztalatokkal és a modern tudományos eredményekkel felvértezett fiatal emberek a társadalom hatalmi bázisának egyik alappilléreént jelentették. Természetes következménye volt az itthoni elképzeléseknek és a berlini lehetőségeknek a párosítása, melynek nyomán Gragger már 1923-ban megkapta azt a feladatot Klebelsberg-től, hogy a magyar tudósgeneráció számára egy házat vásároljon Berlinben.

Gragger tudományszervezői és kultúrpolitikai elképzelésének kiteljesedését jelentette az eddigi intézetek szerves folytatásaként elképzelt Collegium Hungaricum felállítása. A legösszetettebb feladatot oldotta meg a kollégium létesítésével Gragger. Nemcsak kulturális szervezői, pedagógiai és diplomáciai zsenijére volt szükség ez alatt a három és fél év alatt, amennyi megadatott neki a „mű” felállítására, hanem műszaki, kereskedői és koordináló készségét is be kellett vetnie a munkálatok előrehaladtával.

A külföldi kollégiumok létrehozásának eszméje tulajdonképpen abból a vágyból fakadt, hogy az Eötvös-kollégium szellemében intellektuális és virtuális háttérrel teremtsenek azoknak a fiatal tanároknak, tudósoknak, akik a külföldi ösztöndíjak egyre szaporodó seregével idegen egyetemeken tanulnak, s bizony számosan elkalodlnak, elvesznek a vigyázó szemek elől.

Gragger teljesen magáévá tette Klebelsberg nagystílusú elképzelését, s nagy tetterővel látott a feladat megvalósításához. 1923-ban a Marienstrasse 5. szám alatti ház második emeletén levő hat kis helyiséget Gragger javaslatára megvették, és igen szerény körülmények között, de megindult a kollégium élete. Az 1924/25-ös tanévre már a II. emeleti padláshelyiségeket is megszerezték, így addigra 10 kollégista kaphatott helyet az intézetben. Az elsők között volt Moór Elemér, a későbbi magyar lektor és Fitz József könyvtárőr, aki a halle-wittenbergi magyar diákok Gragger által megszerzett könyvtárát dolgozta föl. Az aprólékos, de folyamatos terjeszkedéssel és átalakításokkal a marienstrassei kis ház egyre kényelmesebbé vált. Nemcsak fürdőszobát alakítottak ki, hanem a társalgókat és az ebédlőket is

jutott külön hely. Gragger egyre jobban beleszeretett a Collegium Hungaricum gondolatába, s hamar felszínre kerültek pedagógusi képességei, nevelői hajlamai. A kollégisták szellemi gondozása, munkájuk és tanulmányaik elősegítése hivatás-szerű kötelezettségévé vált Graggernak. Klebelsbergnek és Magyarynak írt leveleiben részletesen is kifejtette, hogyan képzeli el az ösztöndíjasok kiküldését, s mi-ben látja saját nevelői szerepét.

Gragger felfogása szerint a CH-nak „graduate college”-ként kell működnie, ezért a döntő pont a kiküldendő fiatal szakemberek kiválogatásának módja. Alaposan tájékozódott a külföldi példák után is, és a japán és orosz példákra hivatkozva azt tanácsolta Klebelsbergnek, hogy több már végzett embert küldjenek ki, akik továbbképzéséről lehetne gondoskodni.²⁰ Az otthoni kissé egyoldalú filosz szemlélettel ellentétben a gyakorlati tudományok művelésére látott nagyobb lehetőséget Berlinben. Közgazdászokat, technikusokat, mezőgazdászokat és orvosokat várt a kollégiumba. Mindenki számára kötelezővé tette az angol nyelvet, mert úgy ítélte meg, hogy ennek a nyelvnek a jelentősége évről-évre növekedni fog, s ez válik a nemzetközi érintkezésekben a második nyelvvé. Az első két év lefutása után már világosan látta, hogy tervszerűbben kellene az ösztöndíjasokat elosztani. Magyarynak konkrét javaslatokat tett arra, hogy évenként készítsenek „szellemi költségvetést”, mivel a Collegium Hungaricum többet nyújt, mint egy átlagos középiskolai tanár kiképzése. A szakok kijelölésénél is javaslatot tett: „Kell anglista, oláhista, szlávista, iránista, sinológus, orvosokból higienista, tuberkolózis kutató, gyermekgyógyász... de nincs otthon pedagógia szakképzettségű sem, pedig Berlinben ez már önálló tudomány.”²¹ 1924 végére sikerült a Collegium Hungaricumot tisztességesen elindítani, s ekkor már biztosítva látta működését is. „A hajó elindult, a matrózok jók és dolgoznak” - írja Magyarynak levelében.²²

1925 elejére már teljesen magával ragadta a Collegium Hungaricumban rejlő lehetőségek megvalósításának terve. Nagyobb, szebb, koncepciózusabban működő intézetet szeretett volna létesíteni, mégpedig úgy, hogy szorosabb viszonyt alakítson ki az intézettel. Nemcsak a szervezési kérdésekre figyelt Gragger, több levelében fogalmazta meg nevelési ideálját, melyet a kollégium nyújtotta lehetőségek segítségével szeretett volna megvalósítani. „Úgy képzelem, egy nemzeti rend épülhet belőle, amely a jezsuita rend és a katonai tisztikar erőnyeit egyesítheti majd, a nagy ambíciót és a kemény fegyelmet... Most van az ideje, hogy az „úr” típus helyébe a bon ourver-t tegyük meg a nemzeti ideál alakká!”²³

A legpontosabban Klebelsbergnek fogalmazta meg elképzeléseit: „Legnagyobb ambícióm, hogy a kollégium mind belső szellemét, mind pedig épületét illetőleg a

lehető legtökéletesebb, legszolidabb és a legcélszerűbb legyen minden cikornya és hipermodern velleitások nélkül... Százados múltra gondolok vissza, melyben az intézet gyökerezni fog, századokkal gondolok előre.”

Az értelmiség Trianon utáni kifosztottságának ellensúlyozását, s a revans lehetőségét is látta a kollégium adta lehetőségek kihasználásában. „Hogy a Collegium katonai szempontból is nagy jelentőségű lesz, talán nem kell fejtegetnem. A rendes katonaság nélküli Anglia sohasem teremthetett volna hadsereget a világháborúban, ha Oxford és Cambridge nem adta volna a vezetőket hozzá.”²⁴ Lázás, sietős lelkesedéssel írta az arosai szanatóriumból Magyarynak: „Addig rendbe kell jönnöm. Mert nekünk élnünk kell, kedves Zoltán, még sokáig, amíg a magyarok és a németek meg nem állták a nagy bosszút, a leszámolást a csúf megaláztatásokért, míg el nem jött a bella vendetta ideje. Addig ápoljuk az ifjúság lelkét, neveljük a nemzet új vezéreit.”²⁵

Dahlemtől a Dorotheenstrasséig

1925 nyarától egyre inkább megérlelődött Graggerben az elképzelés, hogy egy új, nagy kollégiumot épít, sőt a Magyar Intézetet is szorosabban össze akarta kapcsolni a kollégiummal. Klebelsbergnek azt az elképzelését írta meg, hogy a marienstrassei ház eladásával - amelyet amúgy is átmeneti megoldásnak tekintettek - a kollégiumot, a Magyar Intézetet is a dahlemi telken építené föl. A dahlemi telek ötlete azért merült fel, mert a Kaiser Wilhelm Institut melletti állami birtokokat a porosz kormány akkor kezdte felosztani, s Graggernek így lehetősége volt kedvező áron megfelelő telket szerezni az intézetek részére.

A dahlemi terv megnyerte Klebelsberg tetszését, és felhatalmazta Graggert a tárgyalásokra. 1925 végén, Klebelsberg berlini látogatása előtt már meg is volt a kiválasztott telek, melyet a tervek szerint a porosz kormány, mint ajándékot kívánt átadni Klebelsbergnek. Ez ugyan tulajdonjogot nem jelentett, csak 99 évre szóló örök bérletet, de Gragger okos záradékkal biztosította a teleknek a Gyűjteményegyetem nevére való telekkönyvezhetőségét.

Klebelsberg berlini útját is Gragger készítette elő, s a miniszter 1925 őszén köszönő levelet írt Graggernek, mert igen sikeresnek érezte tárgyalásait. A két nemzet kultuszminisztereinek találkozását egyértelműen Gragger 10 éves tevékenysége segítette elő, s a sikerességének is ez volt a záloga. Becker igen jó benyomást tett Klebelsbergre, aki a magyar intézmények részére telket és segítséget is ígért. 1925 novemberében Gragger már a telken fölépítendő Collegium Hungaricum

épületének tervét is elkészítette, amelyhez Klebelsbergnek annyi instrukciója volt, hogy az ne legyen se szecessziós, se ultramodern. Az építéshez Gragger egy kis bizottságot is életre hívott, melyben Becker, mint a Gesellschaft elnöke, a porosz kultuszminiszter építési referense és a berlini magyar egyesület elnöke, „úgy is, mint gazdag ember” képviseltette magát.²⁶A dahlemi tervet végül a magyar kultuskormányzat adta fel, mivel túl távol esett volna a városközponttól, s mivel Gragger időközben egy sokkal kedvezőbb lehetőséget talált.

Közvetlenül az egyetem tőszomszédságában, az intézet melletti házat, a Herz-palotát eladásra kínálták, s bár az egyetem maga is terjeszkedni akart, s megvenni a házat, mégis - Gragger és Becker közbenjárására - átengedték a vételi jogot a Collegium Hungaricum céljára. A vételi ár - 900 ezer márká - rendkívül kedvezőnek volt mondható. A Collegium Hungaricum egyetem melletti elhelyezése annál is inkább megfelelőnek látszott, mert az a graggeri elképzelés, hogy a két intézet területileg is szorosabb kapcsolatba kerüljön egymással, megvalósíthatónak tűnt, mivel a porosz kormány felajánlotta a Collegium Hungaricummal kertszomszédságban lévő Knobelsdorfer palotát az intézet céljaira. A két intézet szervezeti egysége és a Gragger által is ideálisnak mondott elhelyezésbeli közelsége csak a tudós-szervező halála után valósulhatott meg. Azonban a kollégium megépítésének ideája, s az ott folyó munka szelleme tőle eredezett, és hatott az intézetek fennállásáig.

A Collegium Hungaricum épülete körüli bonyodalmak

A magyar ösztöndíjasok jobb elhelyezését, modern munkafeltételeket biztosító és egyben magas szellemi színvonalon élő közösség céljait szolgáló kollégiumi épület megvalósítása Gragger tevékenységének középpontjába került. Hogy a dahlemi telekre való építkezésről valójában hogyan terelődött át a szó a dorothenstrassei Herz-palota megvásárlására, nem követhető nyomon. Gragger Klebelsberghez illetve Magyary Zoltánhoz intézett leveleiben, 1926 február elejétől már az épület megvásárlásának feltételei és körülményei körvonalazódtak. Gragger február elején itthon járt, és megvitte a hírt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, hogy jó lehetőséget lát a Magyar Intézet és a kollégium elhelyezésére közvetlenül az egyetem mellett egy már meglévő ház megvételével és átalakításával. Ez lényegesen gyorsabban lehetővé tenné a Collegium Hungaricum tevékenységének megindítását, hiszen az átépítést jóval hamarabb és kedvezőbb anyagi feltételek között megvalósíthatnák, mint egy új ház építését.

1926. február 11-én Berlinből lelkes hangvételű levelet írt Gragger Klebelsbergnek. Az épület megvásárlását a miniszter 1926. március 2-án kelt levelében engedélyezte és Gragger már az átépítés nagyszabású tervét is beterjesztette.²⁷ A kollégium épületében 60 kutató, illetve ösztöndíjas részére alakítottak ki helyiségeket, a hozzájuk tartozó könyvtárral, társalgóval, díszteremmel, ebédlővel együtt. A porosz kormány segítőkészségét jelentette az adó elengedése és a kollégiumhoz tartozó kertnek az adományozása, sőt az, hogy már most ígéretet tettek arra, hogy a kollégium egyik termét a porosz kormány rendezi be ajándékként.

Az építkezést még az év tavaszán megkezdték azzal a nagyszabású elképzeléssel, hogy a tervezett 60 kollégista hellyel már ugyanazon év őszén megindulhat a működés. Graggernek minden szervező, tervező erejét, összeköttetéseit igénybe kellett venni ehhez a vállalkozáshoz, hiszen a hivatalokat megelőzve, engedély nélkül, adók elengedéséért harcolva kezdték meg az építkezést. Gragger képes volt minden nehézségen túljutni, s megszerezni az átépítéshez szükséges 350000 márkát, sőt az is kiderült, hogy üzletileg is jó befektetésnek bizonyult az épület, mert az adóhivatal az adásvételi ügylet lebonyolítása után 150000 márkával magasabb értékűnek becsülte a megvásárolt házat.²⁸ A magyar intézet cétjaira szánt Knobelsdorf palota adminisztrációs ügyeinek intézése is Graggerre hárult. A palotát ugyanis a valóságban Bécsben élő Max Reinhard családja lakta, s a porosz hatóságok nem nagy buzgalommal vitték a kitelepítés ügyét. Gragger azonban bérbe vette ezt a házat is, alkudott, ügyintézett, harcolt az építési hatóságokkal az építési engedély miatt, de októberben már a harmadik emelet fedésén dolgoztak, szerelték a villany-, víz- és központi fűtés szerelvényeit is. Gragger biztos volt benne, hogy legkésőbb februárra véglegesen átköltözhetnek.

Közben az intézetek belső életének megszervezéséről sem feledkezett meg. Támedly Mihály személyében egy rendkívül alapos, pontos kollégiumigazgatót talált, akit Bécsből hívott magához. Együttal megfogalmazta elképzeléseit arra nézve is, hogy kik legyenek a Collegium Hungaricum tagjai, hogy a legnagyobb hasznára váljanak a nemzeti tudománynak. Az építkezés nagyszabású lehetőségeket teremtett, de a tudós, visszaszorítva tudományszervező elképzeléseit önmagába, szinte magát legyőzve figyelmeztette barátait arra, hogy a mennyiség ne-hogy a tudományosság minőségének kárára menjen. Kicsit megjegyzi a 60 kollégiumi hely tartalmas feltöltésétől. „Vigyáznunk kell, nehogy a kollégisták számának hirtelen nagymérvű szaporodása a szellemi proletariátus megnövekedését vonja maga után otthon...” - írta Magyarynak, majd Klebelsbergnek.

Nevelési elveit sokszor kifejtette már, s sikerét is bizonyította mindaddig, hiszen mindenki, aki kapcsolatba került vele, elsősorban színes, de nagyon mély erkölcsiségű személyiségének varázsa alá került. Különösen így volt ez a fiatalokkal, akikre született pedagógus egyénisége szinte kritika nélkül hatott. Pedig igen szigorú nevelési elveket vallott. A szigorú jezsuita erkölcsiség és spártai jellembeeli és testi erő egyaránt fontos szerepet játszott ebben a nevelési elvben. Jól látta, hogy az egész állami élet kiépülése szempontjából mennyire fontos egy jól képzett, a hatalom számára megbízható kultúrbirokrácia felnevelése. „A nehéz áron megszerzett függetlenség új problémák elé állította Magyarországot. Míg előbb az Ausztriával való közösségünk folytán állami életünk javarészen Ausztriáé után igazodott, a kezdeményező és vezető szerep legnagyobb részben ennél volt, addig most magunkra hagyatva égető szükséggel nehezedik ránk az új helyzetbe beilleszkedni tudó, önálló és felelős vezetők képzésének feladata. Az állami élet minden ágához, a vám-, adó- és közgazdaságügyek irányításához éppúgy, mint a közigazgatáshoz magasabb látókörű szakértőkre van szükség. De nem szabad egyoldalúan csupán az intellektuális kiképzésre, a tudásra helyeznünk a súlyt. Az új vezérideálban egyesülnie kell az athéni és a spártai ideálnak. Jellemszilárdság és erkölcsi erő nélkül a tudás lenyűgözött erő, vagy az önzés veszedelmes eszköze. Ezt az erkölcsi öntudatot és akaraterőt kell tehát kifejlesztenünk, a közösség szolgálatába állítva az erősebbet, s izoláltságból kiszabadítva a kevésbé ügyeset.”²⁹

Rendkívül büszke volt a kollégiumra, nem érdemtelenül, s arról számolt be Klebelsbergnek, hogy bizony nagy visszhangja volt Berlinben a magyar kultúrpalota építésének: „... valóban megirigyelhet mindenki. Kezdi már utánozni a Collegium Hungaricumot. Elsőnek a franciák építenek itt egyet, az oroszok és japánok pedig most tárgyalnak, hogy utánozzák intézményünket. Ha készen leszünk, senki utánunk ilyen jól már nem csinálhatja, mert a legjobb s legszebb hely már a mienk az egyetem mellett.”³⁰

Az 1926-os év a házvásárlás, az átépítés és a további terjeszkedés lehetőségének lázában telt el. Klebelsberg nagyvonalú külföldi ösztöndíjrendszere és a kulturális intézetek kiépítése szinte akadály nélkül folyt, hiszen ebben az időszakban a kultusz-tárcának olyan anyagi források álltak rendelkezésre, mint addig talán soha. A külföldi kölcsönökkel talpraállított magyar gazdaság befektetéseket a párizsi békeszerződések értelmében nem tehetett a hadügy területén, s így a kultusz-tárca a költségvetés egyik nyertese lett az évi kb. 10%-os összeggel. S amire ez nem volt elegendő, Klebelsberg akarata és befolyása révén elő tudta teremteni a fedezetet terveinek megvalósítására. Így sikerült előteremteni a Collegium Hungaricumok

épületeinek megvásárlásához és átépítéséhez szükséges 1200 ezer aranymárkát, amelyet - Magyary Zoltán szavai szerint - Klebelsberg előteremti, mert „el van rá szárvna, ami elég a sikerhez”.³¹

A magyar kulturális intézetek kiépítésében még nagyobb tervek is megfogalmazódtak. Gragger a kollégium és az intézet mellett még egy tudományos központot tervez, mégpedig egy kutatóintézetet szeretne létesíteni a dahlemi Kaiser Wilhelm Institut mellett. Ez irányban is felderíti a lehetőségeket, s talál egy viszonylag kedvező áron ajánlott ikervillát Dahlemben. A berlini gazdasági helyzet akkor lezorított ingatlanárakat eredményezett, amely során venni eredményesebb volt, mint eladni. S bár az ikervillát nem sikerült kiszorítani a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetéséből, mégis meg tudták venni a telek kisebb részét, arra számítva, hogy a kutatóintézetet egy kicsit később majd módjukban lesz kialakítani. A sok szálon futó ingatlanvásárlás, átépítés és egyéb szervezési feladatok egyszerűsítése végett Gragger egyenesen Budapestről, Klebelsbergtől kapott felhatalmazást a vásárlások, illetve a háztulajdonosi jogok képviselőtére. A szinte teljes egészében Gragger kezében összefutó pénzügyi szálak kibogozása a későbbi években sok gondot okozott, de ki gondolhatott akkor arra, hogy a fiatal tudós élete virágában, néhány nap leforgása alatt meghal.

A lendületes munka az érdeklődés középpontjába állította Graggert és a Collegium Hungaricumot itthon és Berlinben egyaránt. Szinte természetes, hogy megindultak a támadások is, egyrészt a pazarló költekezés elítélésének irányában, másrészt a magyar érdekek védelme érdekében.³² A támadásokat hamarosan le tudták állítani, hiszen mindenki előtt világossá vált, hogy valóban jó „üzletet” csináltak a dorotheenstrassei palotával, melynek átépítését is rendkívül körültekintően végezték el, mellyel az aránylag olcsón megvett ház értéke majd a kétszeresére emelkedett. Gragger egyik levelében a Magyar Hírlap támadására reagálva így írt: „A házat velünk egyidőben a berlini egyetem is meg akarta venni, s nehezen, csak előzékenységéből állott el a vételtől, arra az esetre azonban, ha a ház újra eladó volna, már opciót jelentett be, ami nem azt mutatja, mintha a ház nem érné meg az árát, s mintha a Collegium céljaira „alkalmatlan luxuspalota” volna.”

A hatalmas kiadásokat azonban nem fokozhatták, sőt az 1926/27-es költségvetési terv készítésénél Magyary egy kis önmérsékletre intette Graggert: „Nagy egyszerűségekre kell törekednünk, mert nagy rezsi mellett oly sokba kerül egy-egy ösztöndíjas, hogy nehezen kivédhető támadásnak tennők ki a kollégiumi rendszert. A tanulmányi kiadások terén is takarékoskodnunk kell és ugyanezt Lábánnál (a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója) is teljes határozottsággal kellett érvényesí-

tenünk, mert színházra, vezetésekre, kirándulásokra, bármily kívánatosak is, állami pénzeket igazán nem áldozhatunk.” Gragger - az intenciókat figyelembe véve két költségvetési tervezetet készített. Az egyiket, maximalizált igényekkel a Collegium Hungaricum, a Magyar Intézet és a majdani kutatóintézet költségei tették ki, mégpedig úgy, hogy kiszámítja 30, 40 és 60 tag, vagyis ösztöndíjas esetében. Ennek végösszege az igazgatók fizetése nélkül 148827 márka volt. A minimum költségeket csak a Collegium Hungaricum 30 ösztöndíjasára és a Magyar Intézet fenntartására számolta ki, s végül ezt az 54280 márkát, azaz 73260 pengőt fogadtak el. Ebben a tervezetben nincs felsorolva az igazgatók fizetése és a kiadványokra fordítható összeg, melyet más forrásból fedeztek. Arra a vádra, hogy a berlini kollégistákra fordított összeg magasabb volna, mint pl. a bécsieké, egy táblázattal felelt, amelyben összeveti a két intézet azonos feladatai ellátására elköltöttéket. E szerint osztrák schillingben számolva Berlin 107957 schillingbe, Bécs pedig 100622 schillingbe került, ha ugyanannyi kollégistával számolunk. A különbség minimális, s az eltérést is az étkezés, fűtés és világítás magasabb költségei okozzák.³³ A számítások szerint egy kollégista évi 2500 márkába kerül, egy évet 10 hónapra véve, tanulmányi évként számolva. Ebben az összegben azonban már benne van nemcsak az ellátás, lakás, mosás, hanem havi 4 színház vagy hangverseny, múzeumi látogatások, kirándulások, az egyetemi tandíjak, sőt még a házi nyelvórák (angol, francia, német) és a vívóórák díja is.

Gragger Róbert halála és az azt követő bonyodalmak

A berlini kulturális intézetek tevékenységük egyik forróján álltak 1926 végén, amikor Gragger Róbert hirtelen és váratlanul meghalt. A kollégium építkezése gőzerővel folyt, sőt már berendezéseket, bútorokat vásároltak a szobákba, a Magyar Intézet éppen a Knobelsdorfer palota épületébe készülődött átköltözni, s ezzel új távlatok, fejlődési lehetőségek nyíltak előtte; a Jahrbücher és az Ungarische Bibliothek kötetei egyre sűrűbben és színvonalasabb tartalommal jelentek meg, Gragger pedig mindezen tudományos intézetek igazgatása és az építkezések mellett még a német-magyar diplomáciai kapcsolatokban is segédkezett. Klebelsbergnek még utolsó levelében azt tanácsolta, hogy hívják meg vadászatra Braun miniszterelnököt, aki, mint a szocialista párt prominens képviselője, „ha ő egy súlyos szarvasagancsral térhetne vissza, az egész baloldal rokonszenvét felénk tudnánk fordítani.”³⁴ Lelkes, bizakodó levelet írt barátjának, Magyary Zoltánnak is, elsősorban a kollégium ügyeiről, melyek igen jól haladtak, s Gragger meg volt

győződve róla, hogy februárra végleg beköltözhetnek. De nem adatott meg neki ez a pillanat. 1926 november elején megbetegedett, lázas lett, de így lázasan is dahlemi villájából telefonon igazgatta a kollégium és az intézet életét. Néhány nap múlva azonban elvesztette az eszméletét, s az amúgy is gyenge fizikumú fiatal tudós, akinek eddigi életéhez is hozzátartoztak a svájci szanatóriumokban töltött hónapok, az agyhártyagyulladás nem tudta kiheverni, s rövid szenvedés után november 10-én meghalt. Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála nemcsak a tudományos munka és az intézetek működésében okozott zavarokat, de komoly nehézségeket okozott a szerteágazó pénzügyek tisztázása is. Gragger súlyos betegsége alatt derült ki ugyanis, hogy a berlini intézetek támogatásának összege, a házvásárlásra és átépítésre szánt összeg, valamint a dahlemi telek is Gragger nevében van elhelyezve, három különböző bankban, értékpapírokban és készpénzben Gragger személyes vagyonával összekeverve. Amikor Gragger elveszítette eszméletét, s az orvosok lemondtak róla, egyik utolsó tiszta pillanatában aláírtak vele egy iratot, mely szerint a Gragger Róbert név alatt elhelyezett pénzek és vagyontárgyak felett halála után Becker rendelkezhetett, mivel azok egy része állami pénz volt. A pénzügyek tisztázása rendkívül nehezen sikerült, míg végül az átépítés teljes pénzügyi lezárásakor, a marienstrassei ház eladása után Támadly Mihály, a Collegium Hungaricum igazgatója 1929-ben küldte el végleges jelentését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. A jelentés szerint, egy név alatt szerepelt az építkezési alap (Baufond), a kollégium évi dotációja és Gragger magánvagyon. A szétválasztás megtörtént, s kiderült a kollégium létesítésének végleges összege is, mely szerint összesen, berendezéssel és átépítéssel együtt a kollégium 1399396 márkába került. Az időközben üressé vált marienstrassei házat is eladták, mégpedig 38316 márka nyereséggel, mivel azt az infláció idején olcsón vették, olyannyira, hogy az épület előző tulajdonosa a magas eladási árra való tekintettel még 6000 márkát kapott követelésre.³⁵

Gragger halála nemcsak, s nem elsősorban pénzügyi, szervezési nehézségeket okozott. Több volt ő, mint a Magyar Intézet vagy a Collegium Hungaricum megálmodója s létrehívója. Meghatározó személyiség volt - szürke eminienciásként - a korszak magyar-német kultúrdiplomáciai kapcsolatának alakításában is. Személyes barátság, mély és rendkívül közvetlen kapcsolat fűzte Becker porosz külügyminiszterhez, s ő volt az, aki előkészítette, s személyes munkájával megalapozta a két kultuszminiszter találkozását, a folyamatos kapcsolattartását is, amely még Gragger halála után is tartott. Gragger levelezéséből Klebelsberggel, a Klebelsberg-Becker levelekből kitűnik, hogy tulajdonképpen Gragger berlini inté-

zetei és tudományos vállalkozásai „hozták össze” a két minisztert. Klebelsberg ösztöndíjrendszerének és a külföldi intézetek kiépítésének gyakorlati megvalósítója Gragger volt, s ő volt a kapcsolódási pont, amelyen keresztül a két kultúrpolitikus elérte egymást. Klebelsberg 1925 októberében lezajlott berlini látogatásakor, majd a következő év tavaszán Becker viszontlátogatásakor mindkét oldalon ellenérzéseket kellett legyőzni. A Weimari Köztársaságban nem vették szívesen Klebelsbergét, aki a „numerus clausus” törvény bevezetésével persona non grátának minősült, s ugyanígy nehezen volt elfogadható Budapesten is Becker baloldali személyisége. A programok összeállításáról mindkét látogatás alkalmával Gragger gondoskodott, illetve az ő javaslatai, intenciói alapján rendezték meg a találkozókat mindkét országban.

A politikai közhangulatot érzékelteti az az esemény, amely még 1925 tavaszán zajlott, s amely miatt Becker magyarországi látogatása Klebelsberg berlini útjára váltott. A két miniszter kapcsolatait, illetve a kultúrkapcsolatok megerősítését célozták volna Becker akadémiai taggá választása Budapesten, illetve Klebelsberg díszdoktorrá fogadása a Berlini Egyetemen. A sajtó még a választások megtörténte előtt nyilvánosságra hozta Becker remélt akadémiai tagságát. Annál nagyobb volt a kínos bukás híre, mikor is Beckert a szakosztály megválasztása és ajánlása ellenére a plénum titkos szavazáson megbuktatta. A kínos ügy Graggert is nagyon mélyen érintette. Így írt erről Klebelsbergnek: „Föl vagyok háborodva ezen a harlekinádán, mert egyes professzor urak jónak látták meg nem felelő állításokkal titkosan korteskedni, másrészt most egy ilyen rendkívül finom úri egyéniséget akartak az illetők megcsúfolni.”³⁶ De Klebelsbergnek sem volt könnyebb Berlinben éppen a numerus clausus ügyében, Gragger azt ajánlotta a kultuszminiszternek, hogy látogatása alkalmából adjon interjút az úgyről, mert egy okos, higgadt beszélgetés talán nemzetközi viszonylatban is javítaná a liberális sajtó tartózkodó, hűvös hangját. A berlini egyetem tiszteletbeli doktorságát nem sikerült Klebelsbergnek elérnie, bár évről-évre hitegették a minisztert, de az egyetem mindig elutasította. Gragger közben fáradhatatlanul tette a dolgát, építette a kapcsolatokat, közvetített a két miniszter között, ha kellett, tanácsokat adott Klebelsbergnek, s beszédet, tanulmányt írt Beckernek.

Halála rendkívül nagy veszteség volt mindkét félnek, s sokáig úgy tűnt, hogy az általa megkezdett utat nem tudja senki folytatni. Klebelsberg álmainak egyik legeredményesebb megvalósítóját, a német kultúrkörhöz csatlakozó magyar értelmiség meghatározó láncszemét veszítette el. Becker nemcsak ezeket, hanem testi-lelki jóbarátot is elveszített Graggerben. Hogy milyen veszteség érte a porosz tu-

dóست és politikust, azt leginkább „Emlékbeszéd”-éből olvashatjuk ki.³⁷ Becker ott volt barátja halálos ágyánál, síremléket csináltatott neki a csendes dahlemi temetőben, amelyre ezeket a szavakat vésette: „Németország és Magyarország jelentette számára a munkát és a vágyat”.

De ennél többet is tett Becker, aki Gragger testamentumának, munkájának továbbfolytatója volt, s nem hagyta magára a magyar kultúra berlini intézeteit egészen haláláig. Míg aktív kultúrpolitikus volt, a kollégium építésében, az intézet munkájának szervezésében, a Gesellschaft elnökségében tevélegesen is részt vett. Segítette, támogatta Gragger utódját, Farkas Gyulát mindaddig, míg a politikai viharok szele elsodorta az „istentelen forradalmárt, a baloldaliság megtestesítőjét”. Sőt azután is, mikor hivatali posztjáról lemondva, magánemberként „csak” tudósként élt. Nem mondott le a Gesellschaft elnöki tisztségéről, s külön örömmel töltötte el, hogy röviddel lemondása után három magyar egyetem avatta díszdoktorává. Kapcsolata a Magyar Intézettel és a Collegium Hungaricummal még szorosabbá vált, mivel az intézetbe költöztette dolgozószobáját, és a Collegium Hungaricum bocsájtott helyet rendelkezésére egyetemi intézete számára.

Gragger „ungarológia”-gondolatának kiteljesedése

A berlini egyetem magyar tanszékének apró magyából Gragger az évek során lombos fát nevelt, mely az ungarológia-hungarológia művelésének területét bontakoztatta ki. Az ungarológia meghatározását először az 1925 januárjában Magyary Zoltánhoz írt, már idézett levelében találjuk meg. Az ungarológia gondolatának leírását, a tudományterület pontos meghatározását, s azt, hogy mit is értett ezen Gragger, s milyen úton-módon gondolta e területet művelni, egy jegyzőkönyvben találhatjuk meg a legrészletesebben. Sajnos nem fejtette ki ezirányú gondolatait sem tudományos cikkben, sem egyéb alaposabb tanulmányban, s így a fogalom körülhatárolását az utókornak meglehetősen nehéz elvégezni. Az egyik kapaszkodót a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetségének 1925. május 12-15. között tartott tanácskozásán rögzített jegyzőkönyve jelenti, ahol az ungarológia intenzív művelése mint követelmény megfogalmazódott. Ez meglehetősen soványka kifejtése ennek a mindig is vitatott értelmű fogalomnak, de ha összevetjük Gragger tudományos működésével és főképp tudományszervezői, kiadói tevékenységével, akkor kialakulhat egy meglehetősen pontos és világos kép róla.

1925 tavaszán Gragger Berlinbe összehívott egy tanácskozást az addig létesített kulturális intézetek és Collegium Hungaricumok igazgatói számára. Érezte ugyanis, hogy ahhoz, hogy a Klebelsberg által nagyvonalúan támogatott külföldi ösztöndíjrendszer és az intézetek a kezdeti lendület után a jövőben is működni tudjanak, meg kell határozni tevékenységi területüket úgy, hogy a kutatás és a tudomány területén fejlődni tudjanak. Az intézetek, bár eltérő körülmények, változó külső viszonyok között, mégis valami egységes, központi célra szerveződtek. Ezt a szervező erőt pedig az ungarológia művelésében látta.

1925. május 12-16. között hívta össze az érintett intézetek vezetőit, s megalakították a Külföldi Magyar Tudományos Intézmények Szövetségét (KISZ). A szövetség kettős célt tűzött maga elé, amikor tevékenységét külföldi és hazai működésben fogalmazta meg. A külföldre irányuló működés szigorúan tudományos és ismeretterjesztő jellegű lehet, tartózkodva mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől, s az intézetek működésük színhelyén iparkodnak a magyar tudományosságának nevet szerezni. A célmeghatározás című pontjában bukkan fel az ungarológia: „Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése, illetve az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése. Különösen nagy súly helyezendő az egyes nemzetek Magyarországgal való kapcsolatainak tudományos feldolgozására (politikai, történelmi, irodalomtörténeti, nemzetgazdaságtani szempontból).”³⁸

Az egyes tudományos intézeteknek különálló céljuk és szervezetük van, de a „magyar tudományos élet és az ungarológia előmozdításában, mint közös célban mindnyájan találkozunk” - írta Gragger a jegyzőkönyv bevezetőjében. Az ungarológia ebben az összefüggésben minden olyan ismert anyagot, tudomány művelését összegyűjti, ami kapcsolatban áll a magyarsággal, a magyarokról szóló bármilyen tudományterületen elért eredménnyel, a magyarság kapcsolataival a szomszéd, vagy rokon népekkel. Ezt a gondolatsort végigvezetve Gragger tudományosan megalapozott, a külföld számára relevanciát jelentő ismereteket akart összegyűjteni, s a nyugati nyelveken megjelentetni a magyarságról. Ezt bizonyítják kiadványai és kiadványtervei, melyek fő profilja a külföld szemlélete és nézőpontja alapján összegyűjtött és magyarított ismeretegyüttes a magyarságról mint etnikumról s mint államalkotó nemzetről. A magunkat megmutatás ösztönző ereje szinte természetes, hogy Trianon után éledt fel elemi erővel. Az addigi kapcsolatrendszerünk és helyünk Európában kialakult volt. Ausztria jelentette a hajót, s mi a vontatmányt az európai tengerben. A vontatókötél elszakadtával magunknak kellett navigálni az országok, népek között, s meg kellett találni az újfajta közle-

kedés újfajta kapcsolódási pontjait. Azért volt hát szükség az ungarológia külföldi országokba kivetett vasmacskáira, hogy rajtuk keresztül megmutassuk, hogy milyenek vagyunk és milyennek látjuk környezetünket. Ha nem tudunk valóságos kapcsolatokat kiépíteni, közös ügyekkel ezeknek a kapcsolatoknak a jövőjét biztosítani, akkor idegenként, ismeretlenként hányódhatunk a nálunk stabilabb pozíciót elfoglaltak megnemértése közepette.

A kicsit leegyszerűsített magyarságismeretet ezért kell önálló területté fejleszteni, mert magunknak is tisztázni, bizonyítani kell először, hogy kik vagyunk és milyen szerepet játszunk Európában. Azokkal ellentétben, akik kapcsolatainkat csak a nyugati kultúrnemzetekkel látták fontosnak, Gragger világosan felismerte, hogy anélkül, hogy közvetlen környezetünkbe nem helyezzük el magunkat, nincs út Európához. Az Ungarische Jahrbücher beköszöntőjében a dunai népek megismerését és megismertetését is kitűzte célul, s minden évben az ösztöndíjasok felvételénél azt szorgalmazta, hogy küldjenek ki „szlavistákat, oláhistákat”, ahogy ő írta. A Kulturális Intézetek Szövetségének jegyzőkönyvébe is hangsúlyosan került be ez a terület: „Rendkívül sajnálatos, hogy a Magyarországgal szomszédos népekkel való kapcsolatok tudományos feldolgozása hiányos és ezért a Szövetség multhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a hazai illetékes tényezők megfelelő tudományos szakerők kiképzéséről gondoskodjanak és ezeknek a külföldi tudományos intézményekbe való bekapcsolását lehetővé tegyék.”³⁹

Gragger mindezeket az igényeket érezte külföldiként, magyarként Berlinben. Saját létét kellett bizonyítania, és tanszéke territóriumát kellett meghatároznia, s kiterjesztenie ahhoz, hogy úgy érezze, fontos az, amit csinál. A porosz kultúrkor-mányzat nem titkoltan politikai indíttatású gesztusát, a magyar katedrát a berlini egyetemen végül Gragger töltötte ki olyan tartalommal, melynek érvényességét a mai napig nem vitatjuk. Nem új tudományterületet fedezett fel, de az ismeretek feldolgozásának új szempontrendszerét próbálta kialakítani, s megtalálni hozzájuk a megfelelő módszert. Az ismeretek más szerkezetbe való rendezése azonban azt is kirajzolta, hogy hol vannak hiányosságok, bizonytalanságok, s ezzel új utakat is nyitott a tudományos kutatómunkának.

Mindezekhez a kutatási és tudományos feldolgozást, kiképzést igénylő célokhoz megfelelő eszközöket és módszereket is igen szabatosan megfogalmaztak ezen a tanácskozáson. „A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánum. Ezen célból mindennél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbücher-nek és a Revue des Etudes Hongroises-nak, el kell látni a külföldi tudományos folyóiratokat magyar vonatkozású könyvek ismertetésével és

önálló cikkeikkel. Szükség van tudományos és ismeretterjesztő előadások megtartására és a már ilyen irányba működő egyesületekbe való bekapcsolódásra. Minden kínálkozó alkalom (évforduló, stb.) kihasználendő. Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk (előadási megbízás, venia legendi, lektorátus által). E törekvések előmozdítására szükség van magyar nyelv- és olvasókönyvek, szótárak stb. megírására.” Azzal, hogy saját feladataikat és céljaikat meghatározták, olyan munkaprogramot alakítottak ki, amely kitartott egészen az intézetek kényszerű megszűnéséig, vagy a munkásságok félbeszakadásáig a háború miatt. Tartott volna ez a program tovább is, hiszen a bécsi, a római és párizsi intézetek, a Collegium Hungaricumok próbálkoztak azzal, hogy e szellemen folyamatosan dolgozzanak a háború után, de a térségünkben meghatározó politikai erők egyértelműen megakadályozták ezt, sőt ahol s amennyire lehetett, föl is számolták az intézeteket, vagy legalább is működésüket süllyesztették le egy érdektelen és unalmas művelődési ház szintjére.

A Gragger által megfogalmazottak második fő egysége a hazai vonatkozású működési feltételekre vonatkozik. A három pontban megfogalmazottak a külföldi tudományos intézetek állandó és tervszerű, magas színvonalon képzett tudós utánpótlására tettek javaslatot. Az itthoniak feladata az, hogy gondoskodjanak arról, hogy azokban a szakkörökben, melyeknek ma a magyar tudományos életben nincsenek művelőik, megfelelő szakerők képeztesse ki, hogy a kiküldöttek nyelvi előképzettsége kitűnő legyen, mert különben az intézetek munkája megbénul. S végül, hogy a szövetség működését még intenzívebbé tegyék, ne hagyják eltűnni a volt intézeti tagokat, volt kollégistákat a szemük elől, hanem egy itthon kialakított szervezet segítségével minden volt s jelen taggal állandóan tartsák fenn a kapcsolatot. A szövetség alig tudott többet tenni, mint ennek az első, s egyben az utolsó konferenciának a jegyzőkönyvét megfogalmazni. Gragger halála után feledésbe merült ez a kezdeményezés, s nem volt olyan személyiség, aki utána hozzá hasonló tenni akarással és hittel folytatta volna ezt a munkát. Amúgy sem talált igazán nagy fogadókészségre a többi intézményigazgató között ez a kezdeményezés. Károlyi Árpád Bécsben egyenesen rossz néven vette, hogy a fiatal tudós Berlinbe rángatja őket valamiféle konferenciára. Nem is ment el arra, csak Lábán Antal, a Collegium Hungaricum igazgatója.

A graggeri gondolat egyik részét végül is a Collegium Hungaricum Szövetség megalakításakor valósították meg. A volt ösztöndíjasok 1935. március 30-án tartották első rendes közgyűlésüket, amelynek legfontosabb feladata az volt, hogy térképezze fel az addigi volt ösztöndíjasokat, nyilvántartva, s az 1936-os Zseb-

könyvben kiadva, hogy bármely ösztöndíjas mikor, milyen munkakörben és hol volt külföldön, s mi a jelenlegi állása.

Abban az egységes szellemben, amelyben a KISZ 1925-ös tanácskozásának a jegyzőkönyve megfogalmazódott, többé nem jött létre a magyar kulturális intézetek együttműködése. Hiányzott hozzá az európai kultúrember határokát, részérdekeket túlnövő gondolkodóképessége, a nagyvonalú Gragger szelleme.

Irodalom (III/A)

- 1 Bessenyei Ákos: Gragger Róbert. Bp. 1944. Danubius K. (Minerva kat. 158.)
- 2 OSZK Kt. Gragger Róbert levelei. Gragger Vilmához. 1905-1923., 93 db
- 3 Gragger Róbert: Beck Károly és a német politikai költészet. Bp. 1909.
- 4 Gragger Róbert: La poésie hongroise contemporaine = La Prese, Paris 1907.
- Gragger Róbert: Souvenirs de Constantinople = La Prese, Paris 1907.
- 5 Pécsy Gyula: Nachwart de Herausgebers dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit = UAJb (50) 1978.
- 6 OSZK Kt. Gragger Róbert levelei Kebelsberg Kunónak. 1924-26., 24 db.
- 7 Kornya László: Das Wirken ungarischen Lektoren an der Berliner Universität 1917-1945 im Spiegel der von Robert Gragger begründeten „Ungarischen Jahrbücher“ = Berliner Beiträge zur Hungarologie 3. Berlin-Budapest. 1988.
- 8 Ua. m. 6.
- 9 Ungarischen Jahrbücher (1) 1. 1921.
- 10 Ungarischen Jahrbücher. 1921- Ural-Altajische Jahr. Göttingen
- 11 Gragger Róbert: Eine altungarische Marienklage = Ung. Jahrbücher Bd. III. 1923. 27-46.
- 12 Ungarische Bibliothek, Hrsg. Gragger Róbert für das Ungarische Institut an der Universität Berlin.

I. Reihe Bd. 1-11.

II. Reihe Bd. 1-5.

III. Reihe Bd. 1-3.

Bln: W. de Gruyter 1919-1927.

Bibliographia Hungariae Rgl. I-III.

Ben. W. de Gruyter 1923-1927.

- 13 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 1., 1923. júl. 11.
- 14 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 14., 1924. dec. 30.
- 15 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 13., 1924. dec. 9.
- 16 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 51., 1926. okt. 22.
- 17 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 40., 1926. júl. 14.
- 18 OSZK Kt. Magyary Zoltán Gragger Róberthez 5., 1926. febr. 13.
- 19 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 16., 1925. jan.
- 20 OSZK Kt. Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz 1., 1924. szept. 2.
- 21 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 19., 1925. márc. 4.
- 22 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 10., 1924. okt. 29.
- 23 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 10., 1924. júl.
- 24 OSZK Kt. Gragger Róbert Klebelsberg Kunóhoz 12., 1925. nov. 4.
- 25 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 4., 1924. jan.
- 26 OSZK Kt. Klebelsberg Kunó Gragger Róberthez 1., 1925. okt. 29.
- 27 BEMI iratai Berlinben, Gragger Róbert levele Klebelsberg Kunóhoz, másolat, 1926. márc. 6.
- 28 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 39. lev., ápr.
- 29 BEMI iratai Berlinben, 1925. okt. 6., Gragger-Klebelsberg

- 30 OSZK Kt. Gragger-Klebelsberg 20., 1926. júl. 6.
- 31 OSZK Kt. Magyary-Gragger 5. lev., 1926. febr. 17.
- 32 Tagebuch 1926. okt., Magyar Hírlap 1926. okt. 19.
- 33 OSZK Kt. Gragger Róbert Magyary Zoltánhoz 50., 1926. okt. 21.
- 34 OSZK Kt. Gragger-Klebelsberg 24., 1926. okt. 9.
- 35 OL. K. 636.429/a. Támedly Mihály jelentése, BEMI iratai Berlinben, feldolgozatlan akták
- 36 OSZK Kt. Gragger-Klebelsberg 1. levél, 1925. május 27.
- 37 C.H. Becker: Emlékbeszéd
- 38 BEMI iratanyaga, Gragger levelei Klebelsberghez, 1925. május 20.
- 39 ua. m. 38.